

Adaptacja przedszkolna dziecka z lekką niepełnosprawnością intelektualną

„Wszystkiego, co naprawdę trzeba wiedzieć.
nauczyłem się w przedszkolu”

R.Fulghum

W czasach galopującego postępu technologicznego, umiejętność adaptacji do zmieniającej się rzeczywistości wydaje się jednym z istotniejszych elementów rozwoju każdego człowieka. Kompetencje adaptacyjne nabywamy przez całe życie, jednak kluczowe znaczenie dla jakości umiejętności przystawania mają pierwsze doświadczenia adaptacyjne związane najczęściej z rozpoczęciem edukacji przedszkolnej. To doświadczenie daje nam pewną podstawową matrycę, która zostaje powielona w następnych nowych sytuacjach, wymagających przystosowania. Prawidłowa adaptacja do przedszkola warunkuje również optymalny rozwój dziecka w tej placówce. Dlatego warto przyjrzeć się procesowi adaptacji czynnikom, które ją warunkują i sposobom wspierającym prawidłowy przebieg tego procesu. Jest to szczególnie ważne w odniesieniu do dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, które z racji na obniżony poziom funkcjonowania mają większe problemy z procesami adaptacyjnymi.

Czym jest adaptacja?

Dziecko rozwija się środowisku, w którym wchodzi w różnego rodzaju relacje. Najpierw jest to środowisko rodzinne, do którego dziecko się przystosowuje od momentu przyjścia na świat. Stałość osób bliskich rodziców, przeważnie matek, kontakt z nimi, niezmienność otoczenia, zapachu itp. powodują, że dziecko buduje zaufanie, będące podstawą jego poczucia bezpieczeństwa. Później dziecko wchodzi w relacje z następnym środowiskiem – środowiskiem instytucjonalnym, jakim jest przedszkole. Wejście do środowiska przedszkolnego wiąże się jednak z koniecznością rozłąki z rodzicami (dziecko przechodzi z okresu symbiozy do okresu separacji) i przystosowaniem do nowej osoby

znaczącej – pani przedszkolanki, do nowego miejsca, ale także do innego sposobu odżywiania, organizacji czasu itd.

Proces przystosowania nazywamy adaptacją, definiujemy go jako dynamiczny proces zmian zachodzących zarówno w zachowaniu, emocjach dziecka, jak i jego środowisku.

W procesie przystosowania występują dwa mechanizmy:

- mechanizm akomodacji – dostosowanie się dziecka do wymogów i warunków otoczenia;
- mechanizm asymilacji – dostosowanie się otoczenia do indywidualnych wymogów dziecka.(Waldsworth B.J., 1998)

Te dwa mechanizmy pokazują nam, że za prawidłową adaptację nie jest odpowiedzialne samo dziecko, ale również, a w przypadku małych dzieci przede wszystkim nowe środowisko, jakim jest w omawianym artykule przedszkole. To ono powinno zadbać o stworzenie takich warunków, które umożliwią dziecku wykształcenie się prawidłowych umiejętności adaptacyjnych, szczególnie, że dziecko po raz pierwszy musi się przystosować do tylu zmian na różnych poziomach swojego funkcjonowania począwszy od fizjologicznego, emocjonalnego, poznawczego czy społecznego.

Mamy wiele innych definicji adaptacji chociażby T. Tomaszewskiego (1985), który uważa, że adaptacja wyraża się zmianami zachodzącymi w jednostce odpowiednio do stanu jednostki. Dalsze przystosowanie społeczne oznacza taką regulację stosunków z otoczeniem, która zapewnia człowiekowi zaspokojenie własnych potrzeb psychospołecznych oraz umożliwia spełnianie wymagań stawianych mu przez środowisko . M. Skalska twierdzi, że adaptacja rozumiana jest jako proces bądź wynik procesu uzyskiwania równowagi między potrzebami jednostki, a warunkami otoczenia. Inaczej mówiąc, jest to przystosowanie w szerokim znaczeniu. Czynniki regulującymi przebieg tego procesu są:

- uspołecznienie jednostki, kształtujące wrażliwość na potrzeby innych ludzi i dobro społeczne,
- inteligencja i znajomość własnych możliwości.(Skalska M., Srokowska .,2001)

Lubowiecka J. (2000) zakłada, że przystosowanie należy do podstawowych mechanizmów regulujących stosunki człowieka ze środowiskiem. Jest to proces wyznaczony przez wiele czynników endogennych i egzogennych. Wyrazem adaptacji małego dziecka do przedszkola jest umiejętność zaspokojenia w tym środowisku potrzeb własnych oraz zdolności do spełnienia stawianych wymagań .

Adaptacja przedszkolna jest szczególnie trudna, ponieważ wiąże się z naturalnym stresem adaptacyjnym. Wynika on z faktu, że pójście do przedszkola stanowi dużą zmianę w życiu każdego dziecka i jest to zmiana, jakiej wcześniej dziecko nie doświadczyło. Na

dodatek dziecko przeżywa konflikt pomiędzy chęcią zabawy, przebywania z rówieśnikami, a pragnieniem pozostania w domu z mamą, babcią czy opiekunką. Prawidłowo przebiegający proces adaptacji przeważnie trwa około trzech tygodni. Po tym okresie dziecko powinno czuć się bezpiecznie i na tyle przystosowane, by móc zaspokoić swoje potrzeby, a także w pełni swoich możliwości podejmować stawiane mu zadania. Przejście przez tę sytuację kryzysową buduje w dziecku matrycę radzenia sobie w nowym środowisku, którą będzie powielać w podobnych sytuacjach np. podczas rozpoczęcia nauki w szkole, podjęcia pracy itp. W związku z intensywnym rozwojem technicznym i koniecznością częstego adoptowania się do nowych środowisk i warunków życia prawidłowy wzorzec pokonywania kryzysu adaptacyjnego staje się szczególnie istotny dla jakości naszego życia.

Czynniki warunkujące proces adaptacji

Czynniki wpływające na proces przystosowania się możemy podzielić na endogenne i egzogenne. (Lubowiecka J., 2000; Piaget J., Inhelder B., 1993) Do czynników endogennych możemy zaliczyć: płeć, wiek, ogólny poziom psychoruchowy dziecka, stan zdrowia i temperament. Biorąc pod uwagę, że analizujemy proces przystosowania się dzieci do przedszkola, automatycznie rozpatrujemy wiek dziecka przeważnie trzy ewentualnie czteroletniego. Wiek ten warunkuje fakt, że żaden z mechanizmów adaptacyjnych nie jest jeszcze ostatecznie ukształtowany i dojrzały, co utrudnia proces adaptacyjny. W przypadku adaptacji dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną mamy do czynienia z paroma właściwościami rozwojowymi, które z racji na stopień zaburzeń funkcjonowania dziecka są opóźnione w stosunku do dzieci trzy-czteroletnich z normą, które w szczególny sposób będą utrudniać prawidłowy przebieg procesów adaptacyjnych.

Pierwszy, jeden z najbardziej istotnych czynników, stanowi niedojrzałość układu nerwowego (głównie ośrodków podkorowych), co warunkuje dominację procesów pobudzania nad hamowaniem, które powodują labilność emocjonalną, brak kontroli nad własnymi emocjami, małą odporność na zmęczenie, wynikające z wysiłku fizycznego lub napięcia emocjonalnego. (Bogdanowicz M., 1991)

Następny czynnik utrudniający proces adaptacji to zaburzony proces autoidentyfikacji, wynikający z trudności budowania obrazu własnej osoby. Dochodzący do tego rozwojowy okres krytyczny dla deprivacji potrzeby miłości i przywiązania, wywołujący u dziecka w nowym środowisku brak poczucia bezpieczeństwa powoduje, że te czynniki będą miały znaczący wpływ na pokonanie kryzysu adaptacyjnego, budowanie

wewnętrznego obrazu rodzica i zaakceptowanie rozdarcia pomiędzy chęcią pozostania w domu a rosnącą potrzebą przebywania z rówieśnikami.

Na te trudności nachodzi dodatkowo obniżony poziom kompetencji społecznych, które i tak w tym wieku (u dzieci z normą intelektualną) dopiero się kształtują. Dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną mają szczególne problemy w nawiązywaniu kontaktów społecznych i ich podtrzymywaniu. Kształtujące się dopiero umiejętności współdziałania w grupie wchodzenia w reguły pracy grupowej są opóźnione.

Spowolniony rozwój mowy pogłębia trudności w rozpoczęciu procesu uspołeczniania. Dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, w większości w wieku trzech lat, zaczynają posługiwać się pojedynczymi wyrazami, gdy dzieci w normie posługują się zdaniem. Ograniczona komunikacja, będzie niekorzystnie wpływać na proces uspołeczniania, powodując jeszcze większe jego zahamowanie.

Proces adaptacji utrudnia też brak lub niski poziom umiejętności samoobsługowych. Z samodzielnym kontrolowaniem potrzeb fizjologicznych, ubieraniem czy jedzeniem mają problemy często dzieci trzyletnie, prawidłowo rozwijające się. U dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną problem w tym wieku często stanowi poziom somatognozji, a nie samodzielne ubieranie się. Opóźnienie w sferze samodzielności obniża możliwości dzieci do samodzielnego zaspokajania swoich podstawowych potrzeb, przez co stają się bardziej zależne od nauczyciela, z którym nie nawiązały jeszcze stabilnej więzi.

Dyskomfort, spowodowany niemożnością zaspokojenia swoich potrzeb, potęguje kryzys adaptacyjny. Na te czynniki nakłada się jeszcze obniżony poziom funkcjonowania poznawczego. Spowolniony proces rozwoju myślenia u dzieci niepełnosprawnych intelektualnie wydłuża okres zrozumienia stosunków czasoprzestrzennych. Brak umiejętności rozumienia pojęcia czasu powoduje, że dzieci nie potrafią określić sobie, jak długo trwa ich pobyt w przedszkolu, czas rozłąki z rodzicami. Trudności w orientacji w nowym środowisku, oswojenia nowej przestrzeni, zapamiętania jej układu wywołują poczucie dyskomfortu, lęku derywującego potrzebę bezpieczeństwa. Spowolniony proces rozwoju poznawczego powoduje, że u dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną nie ma w wieku trzech lat tak silnego wzrostu zainteresowania światem zewnętrznym, nie występuje jeszcze potrzeba jego eksplorowania, która dzieciom w normie bardzo ułatwia adaptację, ponieważ jest mechanizmem motywującym do uczęszczania do przedszkola. (Bogdanowicz M., 1991; Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E, 2000; Lubowiecka J., 2000; Sochaczewska G., 1985)

U dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną z wadami genetycznymi często występują zaburzenia odnoszące się do funkcjonowania organizmu, powodujące choroby np.

układu krążenia, wydalania itp. Osłabienie dodatkowo chorobą, wynikające z niej częste absencje, niższy poziom poczucia bezpieczeństwa utrudniają jeszcze bardziej proces przystosowania.

Wymienione pokrótce czynniki endogenne w dużej mierze utrudniają dzieciom z lekką niepełnosprawnością intelektualną proces adaptacji. Są to czynniki, na które jednak nie mamy zbyt dużego wpływu w przeciwieństwie do czynników egzogennych. Tym bardziej istotna staje się optymalizacja ich w celu wspierania dziecięcej adaptacji. Do czynników egzogennych należą: środowisko rodzinne, wcześniejsze doświadczenia adaptacyjne i środowisko, w którym odbywa się przystosowanie. W omawianym przypadku wcześniejsze doświadczenia adaptacyjne są dość znikome i w większości przypadków ograniczają się do domu rodzinnego i różnych sytuacji losowych, występujących w rodzinie. Nowe środowisko, w którym odbywa się przystosowanie, to przedszkole.

W środowisku rodzinnym istotne dla umiejętności przystosowawczych dziecka jest przede wszystkim rodzaj więzi, jaka została ukształtowana pomiędzy dzieckiem a rodzicami. Wiąż „pewna” zapewnia dziecku bazalne poczucie bezpieczeństwa, które stanowi podstawę prawidłowej adaptacji. Wpływ na umiejętności przystosowawcze dziecka ma również styl wychowania, jaki prezentują rodzice. Czy jest on konsekwentny, czyli taki, który stawia dziecku określone granice, porządkując przez to otaczającą jego rzeczywistość, pozwalając mu ją w większym stopniu zrozumieć i przewidzieć, dający najlepsze przygotowanie do prawidłowej adaptacji. Czy jest on nadopiekuńczy, w którym rodzic nadmiernie chroni swoje dziecko przed nowymi doświadczeniami, powodując często efekt wyuczonej bezradności. Takiemu dziecku trudno zaadaptować się do przedszkola, w którym jest tyle nowości, i w którym musi być samodzielny. Problemy z przystosowaniem będą miały również dzieci wychowywane w sposób liberalny, u których rodzice nie określają granic aktywności dziecka, czy rodzice rygorystyczni, stosujący nazbyt wiele zakazów, zaburzając poczucie bezpieczeństwa dziecka. Wpływ ma także liczebność rodziny, jej status społeczny, materialny i wzajemne relacje w niej panujące. Jednak na te czynniki też w niewielkim stopniu możemy wpłynąć. Natomiast można podnieść świadomość rodziców o prawidłowym przygotowaniu dziecka do przedszkola.

Drugi czynnik egzogenny to przedszkole i powinien on stanowić podstawę prawidłowej adaptacji dziecka. Tak jak na pozostałe czynniki nie mamy dużego wpływu, tak środowisko przedszkolne, w którym pracują specjaliści od dzieci w wieku przedszkolnym, powinno stworzyć optymalne warunki dla prawidłowej adaptacji dziecka szczególnie dziecka, z trudnościami w tym obszarze. Dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną często w

momencie rozpoczęcia edukacji przedszkolnej nie są jeszcze zdiagnozowane. U dzieci w wieku trzech lat raczej mówi się o opóźnieniu rozwoju niż o lekkiej niepełnosprawności intelektualnej (Bogdanowicz M., 1991), dlatego dzieci te trafiają do przedszkoli masowych i nie są objęte jakąś szczególną opieką. Inna jest sytuacja dzieci zdiagnozowanych, np. w przypadku dzieci z zespołem Downa czy innym zespołem genetycznym, współzależnym z niepełnosprawnością intelektualną, gdzie rokuje się rozwój na poziomie np. lekkiej niepełnosprawności intelektualnej. Dzieci takie przeważnie są zapisywane do przedszkoli integracyjnych, w których powinni być objęci szczególną opieką wspierającą ich umiejętności adaptacyjne, chociaż nieraz też uczęszczają do przedszkoli masowych. Niemożność postawienia diagnozy dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną stanowi poważne utrudnienie w procesie adaptacji. Dzieci te nie tylko nie są objęte odpowiednim wsparciem pedagogicznym optymalizującym ich możliwości przystosowawcze, ale także często zostaje zakłócone wsparcie ze strony rodziców. Rodzice nie potrafią być dla swoich dzieci „bezpiecznym portem”, który z jednej strony daje im poczucie bazalnego zaufania, z drugiej wypuszcza w nowy nieznaną świat. Dlaczego tak się dzieje? Rodzice, którzy już wcześniej obserwowali u swoich dzieci opóźnienie w rozwoju często do końca nie uświadamiali sobie tego faktu. W momencie rozpoczęcia edukacji przedszkolnej, rodzice zaczynają dostrzegać w porównaniu z innymi rówieśnikami trudności swojego dziecka co budzi w nich duży niepokój. Nieraz zaczynają szukać przyczyn, podejmując próby diagnozy, nieraz zamykają się w całej gamie mechanizmów obronnych. Bez względu na rodzaj reakcji jest to często czas dla nich kryzysu, który nakłada się na kryzys adaptacyjny ich dzieci. Trudno im w takiej sytuacji wspierać swoje dziecko. Na dodatek w odczuciach dziecka, przeżycie kryzysu rodziców wiąże się z faktem pójścia do przedszkolem co budzi w nich poczucie, że to jest przyczyna smutku rodziców. Taka sytuacja oczywiście jeszcze bardziej zaburza proces adaptacji dziecka.

Adaptacja dzieci do przedszkola – wyniki badań

W przeprowadzonych badaniach sondażowych, dotyczących adaptacji dzieci do przedszkola masowego, okazało się, że na 238 trzyletnich dzieci, trudności adaptacyjne wykazało 34% dzieci. Przez trudności adaptacyjne nauczyciele wskazywali następujące zachowania, które ujawniały się powyżej czterech tygodni: uporczywy płacz dziecka, brak nawiązywania kontaktu wzrokowego z nauczycielem, odmawianie spożywania posiłków, niezalätwanie potrzeb fizjologicznych, nienawiązywanie interakcji z rówieśnikami, bierność lub wycofanie się w zabawie, niechęć werbalna i fizyczna w rozłące z rodzicami, płacz i

oczekiwanie przez większość dnia na rodziców, niechęć do przyjscia do przedszkola. Po dwóch latach nauczyciele podali, że wśród dzieci, które wykazywały trudności adaptacyjne, 29% to dzieci, które mają postawioną diagnozę funkcjonalną wskazującą opóźnienia w ogólnym rozwoju (czy będą to dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną będzie można zdiagnozować najwcześniej za około trzy, cztery lata). W przedszkolu integracyjnym na 64 dzieci, trudności adaptacyjne wykazywała ósemka dzieci, tj. 12,5%. W tej grupie była czwórka dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną (na piątkę dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną zdiagnozowaną w grupach, których zostały przeprowadzone badania). Warto zaznaczyć, że w nie wszystkich przedszkolach były prowadzone jakiegokolwiek działania, wspierające proces przystosowania dzieci do rozpoczęcia edukacji przedszkolnej, a w niektórych wręcz występowały czynniki utrudniające go, np. rodzice nie mogli pozostać w przedszkolu itp. Podsumowując przedstawione wyniki, można stwierdzić, iż dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz dzieci z opóźnieniami w rozwoju wykazują trudności adaptacyjne, dlatego powinny być objęte szczególną opieką, by wspierać jak najbardziej rozwój prawidłowego mechanizmu adaptacyjnego tych dzieci, który przecież będzie warunkował jakość ich przyszłego życia.

Co może zrobić przedszkole, aby optymalizować adaptację dzieci?

Przedszkole jako czynnik w największym stopniu mogący wpłynąć na optymalizację procesów adaptacyjnych u dziecka jest zobowiązany do wspierania tego procesu. Rozpatrując możliwości przystosowawcze dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, analizujemy sytuację głównie przedszkoli masowych i integracyjnych.

Przedszkola w celu wspierania procesu adaptacji powinny organizować różne formy zajęć, wspierające prawidłową adaptację przedszkolną. Należą do nich spotkania edukacyjne dla rodziców, zajęcia adaptacyjne, dni otwarte. Spotkania edukacyjne dla rodziców mają na celu: uświadomienie rodzicom jak mogą przygotować dziecko do przedszkola, co mogą zrobić, by swoim zachowaniem wspierać dzieci w procesie adaptacji, nawiązanie współpracy z rodzicami w celu zebrania informacji przez przedszkole o dziecku (co daje większą możliwość bardziej profesjonalnego przygotowania się do pracy z nim) a także ustalenie wspólnego pola działania przedszkola i rodziców. Zajęcia adaptacyjne, które powinny się odbywać najlepiej krótko przed rozpoczęciem zajęć w przedszkolu (koniec sierpnia), mają na celu zapoznanie dziecka z panią wychowawczynią, przedszkolem w obecności osób bliskich, gwarantujących poczucie bezpieczeństwa. Zajęcia takie nie powinny być reklamą przedszkola, czyli pokazaniem wszystkiego co przedszkole oferuje,

zapoznaniem z całym personelem itd. Zajęcia takie powinny brać pod uwagę przede wszystkim możliwości i potrzeby rozwojowe dziecka. Dlatego powinno ono poznać tylko swoją panią i na tym kontakcie się skoncentrować, by w towarzystwie mamy lub taty rozpocząć nawiązywanie więzi z osobą, która na czas pobytu w przedszkolu ma zastąpić rodziców, poznanie Sali, w której dziecko później będzie prawie połowę swojego dnia przebywać i zakotwiczenie się w niej, czyli np. pozostawienie w tym miejscu jakiejś pracy, która pozwoli na zwiększenie poziomu utożsamiania się z tym miejscem jako swoim własnym. Może też mieć miejsce przyniesienie zdjęć rodziców, by wspierać wewnętrzny obraz rodzica, który zapewnia dziecku poczucie bezpieczeństwa w okresie rozłąki. Zajęcia adaptacyjne mają na celu również zbudowanie motywacji uczęszczania do przedszkola poprzez doświadczenie atrakcyjności tego miejsca. Nowe zabawki, atrakcyjne zabawy i rówieśnicy to elementy, które powodują, że dziecko pomimo chęci pozostania w domu chce przyjść do przedszkola. Trzeba jednak pamiętać, by budowany obraz przedszkola był realny, czyli oprócz pokazania atrakcyjności, trzeba zapoznać dziecko z obowiązkami, by nie miało ono poczucia, że zajęcia adaptacyjne odbywały się w zupełnie innym miejscu niż to, do którego później przychodzą. Podczas zajęć adaptacyjnych ważna jest również rola rodzica, a nie tylko profesjonalnie przygotowanego nauczyciela. Rodzic powinien być przygotowany, że ma do spełnienia swoją funkcję – osoby, która towarzyszy dziecku, pomaga mu w bezpieczny sposób poznać swoją wychowawczynię i przedszkole, ale i zachęca do eksplorowania.

Po zajęciach adaptacyjnych przychodzi czas rozpoczęcia edukacji przedszkolnej. W początkowym okresie, bez względu, czy odbywały się w przedszkolu zajęcia adaptacyjne, czy nie, rodzice powinni mieć prawo do przebywania w nim razem z dzieckiem. Oczywiście, uczestnictwo rodziców w zajęciach przedszkolnych powinno odbywać się według wcześniej ustalonych zasad. Gdzie rodzic ma przebywać, w jaki sposób wspierać swoje dziecko. Czas ten powinien ulegać skracaniu w zależności od potrzeb dziecka. Zasady te powinien ustalać nauczyciel jako specjalista potrafiący ocenić, czy dziecko nadal potrzebuje rodzica, czy może to rodzic nie potrafi pozostawić swojego dziecka. Dziecko, które pozostaje w przedszkolu same, może mieć ze sobą przytulankę, zdjęcia rodziców, koszulkę ze wspólną fotografią, tzw. obiekt zastępczy, który będzie wspierał jego poczucie bezpieczeństwa, stanowiąc wewnętrzny obraz osób bliskich. Nauczyciel z dziećmi w początkowym okresie powinien pracować nad zbudowaniem poczucia bezpieczeństwa i nawiązaniem wspólnej więzi. Powinien dbać, by dzieci mogły zaspokoić swoje potrzeby, zaczynając od potrzeb fizjologicznych, którym nie zawsze dzieci rozpoczynające edukację

przedszkolną potrafią sprostać i pomoc nauczyciela często staje się koniecznością. Sposób, w jaki nauczyciel dba o zaspokojenie tych potrzeb, będzie rzutował na poczucie bezpieczeństwa dzieci. Dostępność do możliwości zaspokojenia takich potrzeb jak picia i jedzenia bardzo wpływa na komfort funkcjonowania dzieci. Dzieci są przyzwyczajone, że w domu mogą się napić, przekąsić w każdej chwili. Warto również zadbać, by dzieci przebywały w przedszkolu stopniowo coraz dłużej, a nie od pierwszego dnia pozostawały w nim dziewięć godzin. Przedstawienie dzieciom rytmu dnia (oczywiście w sposób obrazowy) pomaga im przewidzieć, co będzie się działo i daje możliwość określenia, kiedy przyjdą rodzice.

Ważne jest podjęcie przez przedszkole współpracy z rodzicami w celu spójnego wspierania dziecka w adaptacji oraz wymiana informacji o dziecku w celu natychmiastowego wyłonienia trudności i reagowania na nie. (Bonisławska M., 2001; Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., 2000; Lubowiecka J., 1993)

Wiele osób zajmujących się problemem adaptacji twierdzi, że jest to proces bardzo trudny dla większości dzieci do samodzielnego rozwiązania. Zaburzenia w zachowaniu dzieci w okresie adaptacji są częstokroć spowodowane sztywnym systemem praktyki przedszkolnej, a nie tylko ich indywidualnymi właściwościami. Analizując sytuację dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, musimy pamiętać, że ich indywidualne właściwości nie ułatwiają procesu adaptacji, dlatego tak szczególnie istotne jest prawidłowe i profesjonalne wsparcie tych dzieci przez przedszkole w celu podnoszenia ich kompetencji rozwojowych.

Bibliografia:

Bogdanowicz M., *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*, WSiP, Warszawa, 1991.

Bronisławska M. *Uśmiech ma twarz dziecka*, W: Wychowanie w przedszkolu nr 7, 2001
Brzezińska, A., Lutomski, G., *Dziecko w świecie ludzi i przedmiotów*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, 1994.

Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Kłopoty adaptacyjne dzieci do przedszkola i jak im można im zaradzić*, RABE- Edukacja w przedszkolu, 1998

Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Placzę i rozpaczam, gdy muszę iść do przedszkola – o kłopotach adaptacyjnych dzieci i o tym w jaki sposób można je zmniejszyć*, W: Wychowanie w przedszkolu nr 10, 2000

Lubowiecka J., *Przystosowanie psychospołeczne dziecka do przedszkola*, WSiP, Warszawa, 2000.

Lubowiecka J., *Trzylatek w przedszkolu*, W: Wychowanie w przedszkolu nr 10, 1993.

Piaget J., Inhelder B., *Psychologia dziecka*, Wrocław, 1993.

Skalska M., Srokowska M., *Łagodny start*, W: Edukacja w przedszkolu nr 5, 2001.

Sochaczewska G., *Czynniki warunkujące przystosowanie dziecka do przedszkola*, W: Studia Pedagogiczne t.48, 1985.

Tomaszewski T (red.), *Psychologia*, PWN, Warszawa, 1985.

Wadsworth, B. J., *Teoria Piageta. Poznawczy i emocjonalny rozwój dziecka*, WSiP, Warszawa, 1998.